

KÉT BORDÓSÍPOS DUDÁK EURÓPÁBAN

Az európai dudatípusok többségére jellemző a tartott hangot adó bordósíp használata. A Nyugat-európai dudák közt olyanok is vannak, melyek két vagy három bordósípval rendelkeznek, ezért a köztudatban széles körben elterjedt az a vélemény, hogy a bordósíp alkalmazása a bőrdudákon kötelező érvényű. Pedig nem így van. Európán kívül szinte csak bordósíp nélküli dudatípusokat találunk. Az arab világban az ókori eredetű párhuzamos kettőssípok szájából fújt változatai mellett nagy számban találjuk azok tömlőbe szerelt példányait is. Ezek mindkét sípszárán azonos számú hangnyílás van. Nem ismerik, és nem használják a bordósípot az Égei-tengeri szigetvilág, az anatóliai térség és a Kaukázus népei sem. Itt a kettőssíp sípszáras dudák között vegyesen találunk teljes paralel, és félparalel szerkezetűeket. (Az utóbbin a hangnyílások száma eltérő.) Hasonló jelenséget figyelhetünk meg az Adriai-tenger partvidékén is, ahol a kettőssípok szájából és tömlőn át megszólaltatott változatai a bordósíp igénye nélkül üzemelnek máig. És ez már Európa. Itt pedig bordósíp nélkül működnek az olasz dudák családjába tartozó hangszerek (zampogna), és talán kevesen tudják, hogy a magyar dudán is újabb keletű hagyomány a basszussíp. A 19. századból származó leírások csupán a magyar duda kettős sípszáráról tesznek említést, melynek „kontrasípját” a kor szokása szerint bordósípnak nevezik.¹

A kontrasípos duda sípszára egymást kiegészítő ellentétpárt alkotó kettőssíp. Az oktáv hangterjedelmű, kromatikus hangsorú dallamsíp a ritmuskíséretet alkotó kontrasípval együtt olyan zenei teljesítményre ad lehetőséget, ami a legtöbb európai dudatípust fölülmúlja. Önmagában alkalmas a zene három lényeges dimenzióját, a *dallamot*, a *harmóniát* és a *ritmust* megjeleníteni! A bordósípra itt igazán nincs is szükség, hiszen a ritmuskíséretes polifónia feltétlenül izgalmasabb zenei élményt nyújt, mint az egyszerű bordun-hangzás. (Az már a slussz-poén, hogy végül még bordósíp is került a magyar dudára.)

Megállapíthatjuk tehát, hogy a bordósíp — a közhiedelemmel ellentétben — nem kihagyhatatlan eleme a bőrdudáknak.

Ennek ellenére a Nyugat-európai tudományos munkákat a jól ismert etnocentrizmus hatja át, amikor az összes bordó nélküli dudatípust egyszerűen *drone-less* – nek titulálják (magyarul *bordósíp-talan*), rájuk ütve a bélyeget: primitív dudák.

A legkorábbi dudaábrázolások között többnyire kettős sípszárral felszerelt hangszereket találunk, a szimpla sípszáras dudák később alakultak ki, úgy hogy a kísérsíp bordósíppá egyszerűsödött. Itt eleinte az alaphanggal azonos, később egy, majd két oktávval mélyebb tartott hang adta a kíséretet. Így hamarosan elterjedtek azok a dudák, melyek egy dallamsípból és egy bordósípból állnak. A 14. századi ábrázolások között már ez a típus a leggyakoribb.²

A Közép-Kelet-európai és a Balkáni térségben az egy bordósípos dudák máig változatlanul élnek világukat, itt nem történt változás. Európa nyugati felén azonban a 15. századtól a két bordósípos dudatípusok jelennek meg egyre nagyobb számban. Két bordósíp levegőfogyasztása kétszer annyi, mint egyé. Ez azt jelenti, hogy a megalkotóknak igen nyomós okuk lehetett arra, hogy a jóval nehezebben működtethető változatot kialakítsák. Hogy mi lehetett ez az ok, arról a keleti és nyugati dudák közt megfigyelhető markáns eltérések adnak felvilágosítást.

A legkorábbi dudatípusok szimpla nyelvsíppokkal, vagyis nádsíppokkal működtek. Európa keleti felén ez így maradt napjainkig, ami annak volt köszönhető, hogy a természetes állatbőr tömlők a befújt nedvesség nagy részét fölvtették, így a nádsípok hosszú ideig maradhattak működőképesek. A mediterrán térség alacsonyabb páratartalma pedig kifejezetten kedvezett a szimpla nyelvsípos dudák fennmaradásának.

A mi éghajlatunkon, a Kárpát-medencében a fokozottabb páratartalom ellen jó védekezést jelentett, hogy a tömlőt birkabőrrel készítették, melynek a szőre belül volt. Itt a gyapjú szinte föl szívta a nedvességet.

Tőlünk nyugatra, a kontinentális éghajlatú térségekben a magas páratartalom nem kedvezett a nádsípos dudáknak. A helyzetet még tovább rontotta a szabott-varrott tömlők használata. Ezeket ugyanis eredetileg vízzáróvá preparálták, hogy a bennük tárolt folyadék el ne szivároгjon. Az így kikészített dudatömlőkbe a befújt levegővel olyan mennyiségű nedvesség került, hogy a sípok nagyon gyorsan eláztak.³ Ez pedig egyenesen vezetett a rettentő hamis dudákhoz. Talán innen ered az a balhiedelem, hogy a dudákat nem lehet behangolni.

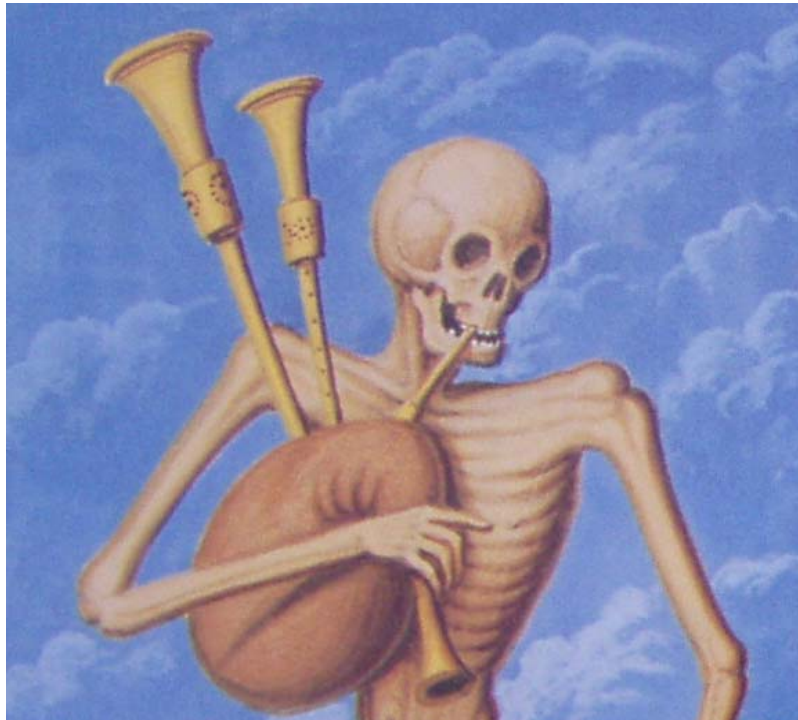
A megoldást a dudás-sípos együttesek kialakítása jelentette. Európaszerte divatban volt egy töröksíphoz hasonló sípféle a *schalmei*, aminek sípja rézcsőre szerelt kettős nádnyelvből állt. Ez köztudottan vízigényes síp, mondhatnánk vizes síp, amire a nedvesség kedvező hatással volt. Minél tovább fújták, annál jobban szólt. Ezért ebben az együttesben a sípos adta a vezérszólamot, aki mellett a dudás már másodrendű szereplővé fokozódott le. Ez annak is volt köszönhető, hogy a kis hangterjedelmű, szimpla sípos dudával szemben a schalmei alkalmas volt nagyívű dallamok előadására is.⁴

Innen már csak egy lépés volt a két hangszer egyesítése, aminek az a logikus magyarázata, hogy ahol egy zenész is elég, ott fölösleges kettőnek fizetni.

A dudatömlőt tehát úgy szerelték fel, hogy a schalmei került a sípszár helyére, a régi sípszár pedig áthelyeződött bordósípnak. Persze ehhez a hangnyílásokat be kellett tömni, hogy a „kisbordón” az alaphang oktávja szóljon. A betömött hanglyukak így sajátos ornamentikát eredményeztek, amit a hagyomány a 18. századig fenntartott.

Ilyen, sípszárból átalakított „lyukas” bordószárat láthatunk a mellékelt képen, a dudáló halál hangszerén.⁵

A dudás-sípos együttes időközben már annyira megszokottá vált, hogy a modernebb, két bordósípos dуда mellett is megtaláljuk a dallamjátékot erősítő sípost.

Ezt pedig az a logika indokolja, hogy: ahol egynek jut, ott juthat kettőnek is.

¹ KUBINYI Ferenc: *Függelékül Mátray Gábor úr cikkéhez* (1854) In: MÁTRAY /ROTHKREPF/ Gábor: *A muzsikának közönséges története és egyéb írások* Budapest 1984 333-336. o.

² A kép: Mária-oltár részlete Schloss Lichtensteinből (14. század).

³ A szimpla nyelvű nádsípra a nedvesség rossz hatással van, így az a folyamatos nedvesedésre állandóan elhangolódik. Ezt egy határon túl már a sípszáron nem lehet korrigálni, a bordószáron azonban igen. A több

darabból álló bordó hosszának szabályozásával folyamatosan hangolható a kívánt hang. Ezért maradhatott meg a szimpla nádsíp a legtöbb dudatípus bordósípjában.

⁴ Hasonló okokból alakult ki a dudás-hegedűs együttes Közép-európában. A mély hangú, kvint hangterjedelmű, szimpla dallamsípos dudát jól kiegészítette a nagy hangterjedelemben használható hegedű, ami a magas hangokról gondoskodott. A duda-hegedűs együttes ma is él Lengyelország egyes vidékein, Így pl. a żywieci góráloknál. Ez a forma a régi udvari zenében nálunk is elterjedt, de a vidéki magyar dudásoknak nem volt szükségük kiegészítő zenészre.

⁵ A képek forrása: Ernst E. SCHMIDT *Sackpfeifen in Schwaben* Stuttgart 1997